

فرهنگ تحلیلی اصطلاحات و تعبیرات کنایی گویش اسفاد

دکتر محمد بهنام فر (دانشیار دانشگاه بیرجند)

دکتر محمد رضا راشد محصل (استاد بازنشسته دانشگاه)

مصطفی کاظمی اسفاد (کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی)



ناشر چهار دفت

بیرجند - ۱۳۹۴

فرهنگ تحلیلی اصطلاحات و تعبیرات کنایی گویش اسفاد

سرشناسه: بهنام فر، محمد، ۱۳۳۸ -

عنوان و نام پدیدآور: فرهنگ تحلیلی اصطلاحات و تعبیرات کنایی گویش اسفاد / [تألیف] محمد بهنام فر،

محمد رضا راشد محصل، مصطفی کاظمی اسفاد.

مشخصات نشر: بیرجند: نشر چهار درخت، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: [۱]، ۲۷۸ ص: نقشه، جدول.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۲۱-۴۳-۴

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: ص.ع. به انگلیسی:

Mohammad Behnamfar, Mohammad Reza Rashed Mohassel, Mostafa Kazemi Esfad.
An analytical glossary of idioms and expressions in Esfadi dialect.

یادداشت: گفتمان: ص. ۲۷۳ - ۲۷۶.

موضوع: اسفاد - اصطلاحات و تعبیرات

موضوع: کنایه - واژه‌نامه‌ها

موضوع: زبان‌های ایرانی - گویش‌ها

شناسه افزوده: راشد محصل، محمد رضا، ۱۳۱۵ -

شناسه افزوده: کاظمی اسفاد، مصطفی، ۱۳۴۷ -

رده بندی کنگره: ۱۳۹۴ ق ۲۳۰۲۴

رده بندی دیویی: ۴۶۸/۹۳۰

شماره کتابشناسی ملی: ۳۹۰۲۶۹۶

کلیه حقوق این اثر منوط به مؤلفین است.

مؤلفان: دکتر محمد بهنام فر، دکتر محمد رضا راشد محصل، مصطفی کاظمی اسفاد

ناشر: نشر چهار درخت

چاپ اول: ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

امور فنی و طرح جلد: نشر چهار درخت

محل نشر: بیرجند

چاپ و صحافی: واصف

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۲۱-۴۳-۴

قیمت: ۱۸۰۰۰۰ ریال

خرید اینترنتی این کتاب در پایگاه اینترنتی www.4derakht.ir

بیرجند - خیابان معلم - بین معلم ۴۴ و خیابان ۱۵ خرداد

تلفن: ۰۵۶ - ۳۲۴۳۳۲۸۶ - همراه: ۰۵۶ ۷۱۵۵ ۵۶۱۵

www.4derakht.ir



نشر چهار درخت

فهرست مطالب

۱ ----- مقدمه

۷ ----- فصل اول: کلیات

۱۷ ----- فصل دوم: بررسی و تحلیل اصطلاحات و تعبیرات کنایی گویش اسفاد

۲۳ ----- تحلیل درون مایه‌ها

۳۲ ----- بررسی تعبیرات کنایی گویش اسفاد از لحاظ ادبی

۳۹ ----- تحلیل ساختمان دستوری اصطلاحات و تعبیرات کنایی گویش اسفاد

۴۱ ----- تحلیل کاربردی تعبیرات کنایی گویش اسفاد

۵۳ ----- فصل سوم: فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات کنایی گویش اسفاد

۲۷۳ ----- منابع و مأخذ

۲۷۷ ----- پیوست‌ها

مقدمه

گردآوری گویش‌های مختلف زبان فارسی و بررسی لفظی، معنایی و دستوری آن‌ها از ضروری‌ترین پژوهش‌هاست؛ چراکه همبای سرعت ارتباطات و وسعت گرفتن رفت و آمدها، هم گویش‌ها صورت اصلی خود را از دست می‌دهد و هم خوانست‌های درونی و روانی انسان‌ها این دگرگونی‌ها را سبب می‌شود و روند تغییر گویش‌ها را سرعت می‌بخشد.

«رودیگر اشمیت»^۱ (۱۹۳۹-۲۰۱۵) در مقدمه‌ی کتاب «راهنمای زبان‌های ایرانی» اظهار امیدواری می‌کند که ترجمه‌ی کتابش بتواند گرایشی را ایجاد کند که از رهگذر آن پژوهش‌های میدانی زبان شناختی و ضبط و ثبت گویش‌هایی که تا کنون کمتر بدان‌ها پرداخته شده است جامه‌ی عمل بپوشد (اشمیت، ۱۳۸۲: ۹)، به‌ویژه تأکید می‌کند: «در زمینه‌ی گویش‌هایی که در عصر رسانه‌های گروهی با خطر نابودی روبه رو هستند وضعیت پژوهش نیازمند روش‌هایی روزآمدتر است. آرمانی‌تر از همه آن است که پیش از نابودیشان آن‌ها را به‌خاطر علم دریابیم.» (همان). طبیعی است که در زمان ما این دگرگونی‌ها، هم در روستاها و هم در شهرها با سرعت بیشتری صورت می‌گیرد؛ چراکه روستایی می‌خواهد از همه‌ی جهات شهری شود و شهری هم می‌کوشد تا خود را به هر صورتی که هست جهانی جلوه دهد یا همبای مردمان کشورهایی باشد که دست کم از جهت اقتصادی و تکنیکی تسلط خود را بر بخش عمده‌ای از جهان پایدار کرده‌اند.

گردآوری گویش‌ها صرف نظر از این جهات به دریافت و درک مفاهیم برخی از مشکلات متون گذشته هم کمک می‌کند؛ زیرا که در زبان گفت و گو به‌ویژه از سوی عامه‌ی مردم نه کاربردها تغییر چندانی می‌کند و نه معانی، دگرگونی‌هایی می‌پذیرد؛ همین است که گردآوری و بررسی گویش‌های روستایی را

اهمیت بیشتری می‌دهد؛ چراکه بررسی آن‌ها و مقایسه‌ی منطقه‌ای و تطبیقی آن‌ها ممکن است ما را به نتیجه‌های تازه‌ای برساند که بتواند در پژوهش‌های زبانی بعدی مفید باشد.

باری مدرن شدن انسان و عدم تمایل فرزندان به یادگیری گویش‌های پدران و مادران و نگاه تحقیرآمیز برخی به گویش‌های محلی در محیط‌های رسمی و غیر رسمی ممکن است در دراز مدت موجب از بین رفتن گویش‌ها و زبان‌های محلی گردد که پیامد منفی آن گسست بین نسل‌ها و بیگانه شدن نسل جدید با بخش مهمی از گنجینه‌ی ادب فارسی است (جهت تفصیل ر.ک: فاروقی هندوالان و دیگران، ۱۳۹۲: ۶۳-۶۴).

کوشش پیش‌رو در گردآوری اصطلاحات و کنایات رایج روستای اسفاد و بررسی تحلیلی آن‌ها از جهات لفظی و معنایی به‌ویژه از آن جهت اهمیت دارد که علاوه بر معانی کاربردی آن‌ها در بیشتر موارد جنبه‌های مقایسه‌ای آن‌ها هم در نظر گرفته شده است و این کاری دقیق و تحقیقی است که می‌تواند هم تفاوت‌های مفاهیم زبانی را با مرکز منطقه نشان دهد و هم به کشف دلایل این تفاوت‌ها کمک کند؛ به علاوه مفاهیم این کنایات بازگوکننده‌ی موقعیت‌های طبیعی روستا و جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی مردم آن نیز هست و این ویژگی هم به پژوهشگران دیگر امکان می‌دهد تا ارتباط زبانی را با موقعیت‌های طبیعی بررسی کنند و ضمن بازکاوی دقیق زندگی و ظرایف اخلاقی، جوامع انسانی را در موارد لازم مقایسه نمایند و هم با پژوهش‌های تازه جای خالی تحقیقات زبان‌شناختی را شناسایی و در حد امکان رفع نمایند.

باری بخش عمده‌ای از فرهنگ عامه را زبان و ادبیات عامه یا شفاهی تشکیل می‌دهد که شامل لغات، ترکیبات، تعبیرات و کنایات، ضرب‌المثل‌ها و ترانه‌ها و... است (بهنام فر و دباغیان، ۱۳۹۲: ۱۲). اصطلاحات و تعبیرات کنایی عامیانه، ساده، روشن، قابل فهم و به دور از هر گونه تعقید و ابهام و در عین حال جذاب و دل‌نشین و تأثیرگذار است؛ زیرا عامه‌ی مردم سادگی را بیشتر از پیچیدگی می‌پسندند. سرزمین پهناور ایران اقوام فراوانی وجود دارند که ضمن یکپارچگی و وحدت سیاسی و اعتقادات اسلامی، هر کدام دارای آداب و رسوم، ادبیات، لهجه، ضرب‌المثل‌ها و کنایاتی هستند که ویژه‌ی همان منطقه می‌باشد، هر چند بسیاری از این تعبیرات کنایی با اندکی تفاوت، در نقاط دیگر کشور نیز رایج است اما تأثیر و تأثر هر ناحیه بر آن‌ها جلوه و ابعاد خاصی به آن بخشیده است.

عصری که در آن زندگی می‌کنیم، عصری است که جامعه به سرعت در حال تغییر است و به تبع آن زبان دچار تغییر و تحول می‌شود. عواملی مانند جهانی شدن، توسعه آموزش و پرورش، مهاجرت‌ها، گسترش سواد، گسترش وسایل ارتباط جمعی از قبیل مطبوعات، اینترنت، ماهواره، تلویزیون و... نه تنها گویش‌های محلی بلکه زبان رسمی را تحت تأثیر قرار داده است تا آن‌جا که بعضی از گویش‌های محلی

در حال فراموشی و از بین رفتن است و بدون شک، مهم‌ترین عامل پیوند انسان با گذشته، زبان و فرهنگ اوست. از آن‌جا که فرهنگ و تمدن کنونی ریشه در گذشته دارد، لازم است که نسل جدید با فرهنگ، تمدن و گویش گذشته‌ی خود آشنا شود و آن را ثبت و ضبط نماید تا ضمن غنی کردن زبان و فرهنگ رسمی از خطر نابودی آن‌ها جلوگیری شود و یکی از جلوه‌های مهم فرهنگ هر کشور زبان و ادبیات عامه‌ی آن است که در گویش‌های مختلف متفاوت است؛ به‌عنوان مثال: چه بسا تعداد زیادی از اصطلاحات و تعبیرات کنایی که در گویش اسفاد به‌کار می‌رود که در فرهنگ‌ها ثبت نشده است؛ مانند تعبیر کنایی «کته سنامکنه» (kotta siyā namokona). به‌معنی دل به زندگی ندارد» یا کاربرد متفاوتی با آن‌چه در فرهنگ‌ها آمده است دارد؛ مانند تعبیر کنایی «پوس انداختن» (pus andāxtan) که در گویش اسفاد، به‌معنی درد و رنج و سختی زیاد کشیدن به‌کار می‌رود، حال آن‌که در فرهنگ‌نامه‌ی کنایه (میرزانی، ۱۳۸۲) به معنی «اندیشیدن، هراسیدن» آمده است یا علاوه بر آن‌چه در فرهنگ‌ها ثبت شده است، کاربرد دیگری در این گویش دارد، مانند تعبیر کنایی «تخته شدن» (taxta šodan) که در فرهنگ کنایات سخن (انوری، ۱۳۸۳) به معنی «بسته شدن، تعطیل شدن» آمده است، علاوه بر معانی فوق در گویش اسفاد به معنی بیهوش روی زمین افتادن (بر اثر غم و اندوه زیاد یا بر اثر بیماری صرع) به‌کار می‌رود.

با توجه به مطالب ذکر شده اهداف این تحقیق به شرح زیر است:

۱. کمک به حفظ و صیانت بخش عمده‌ای از این گویش؛
۲. کمک به غنی کردن کنایات و امثال و حکم زبان فارسی؛
۳. کمک به شناخت بهتر زبان و ادبیات شفاهی؛
۴. کمک به شناخت هویت اجتماعی و فرهنگی گویش‌وران این منطقه.

در انجام این تحقیق علاوه بر منابع کتابخانه‌ای، به تهیه و جمع‌آوری اصطلاحات و تعبیرات کنایی به روش میدانی نیز مبادرت گردیده و از طریق گوش دادن به گویش‌وران در جلسات عمومی و خصوصی و ضبط صدای آن‌ها، مواد کار فیش‌برداری گردیده و سپس با مشورت گویش‌وران به شرح و توضیح آن‌ها پرداخته شده است و سرانجام براساس حروف الفبا طبقه‌بندی شده و مطابق آوا نگاری واژه‌نامه‌ی گویش قاین تألیف دکتر رضا زمردیان و واژه‌نامه‌ی گویش بیرجند تألیف شادروان دکتر جمال رضایی آوانگاری گردیده است. علاوه بر این به تحلیل و بررسی اصطلاحات از لحاظ درونمایه، ادبی، کاربرد، ساختمان دستوری و حوزه‌ی جغرافیایی نیز توجه شده است. لذا مطالب این کتاب در دو فصل عمده به شرح ذیل

تنظیم گردیده است:

فصل اول: تحلیل و بررسی اصطلاحات و تعبیرات کنایی.

فصل دوم: اصطلاحات و تعبیرات کنایی.

قابل ذکر است که تا کنون در این زمینه تحقیق مستقلی انجام نشده است و برای اولین بار است که به جمع‌آوری و تدوین و تحلیل تعبیرات کنایی گویش اسفاد پرداخته می‌شود اما به‌طور عمومی کتاب‌هایی در زمینه‌ی زبان و فرهنگ عامه نوشته شده است که به مهمترین آن‌ها اشاره می‌شود:

- فرهنگ معاصر: انزابی نژاد. (۱۳۶۶).

- فرهنگ لغات عامیانه: جمال‌زاده. (۱۳۸۲).

- نوشته‌های پراکنده: صادق هدایت. (۱۳۳۴).

- فرهنگ فارسی عامیانه: ابوالحسن نجفی. (۱۳۷۸).

- کتاب کوچه: احمد شاملو. (۱۳۷۷).

- فرهنگ کنایات سخن: حسن انوری. (۱۳۸۳).

- فرهنگ کنایات: منصور ثروت. (۱۳۸۵).

هم‌چنین تحقیقاتی در زمینه گویش‌شناسی منطقه خراسان جنوبی انجام شده است که اهم آن‌ها عبارتند از:

- بررسی گویش قاین: زمرّدیان. (۱۳۶۸).

- واژه‌نامه‌ی گویش قاین: زمرّدیان. (۱۳۸۵).

- بررسی دستوری گویش بیرجند: جمال رضایی. (۱۳۷۷).

- واژه‌نامه‌ی گویش بیرجند: جمال رضایی. (۱۳۷۳).

- بررسی و توصیف گویش سده: محمد افضل‌نژاد. (۱۳۷۷).

- واژه‌ها و ترکیبات گویش جنوب خراسان در اشعار رودکی: محمد بهنام‌فر. (۱۳۸۷)

- واژه‌ها و ترکیبات گویشی جنوب خراسان در اشعار سعدی و حافظ: جلیل اله فاروقی هندوارلان،

محمد بهنام فر و زهره ناصری. (۱۳۹۲).

وقتی به تعبیرات کنایی دقت می‌کنیم، متوجه می‌شویم که منشأ بیشتر آن‌ها در آیات قرآنی، اعتقادات و باورهای پیشینیان، آداب و رسوم اجتماعی، زندگی اجتماعی و بینش‌های دینی و مذهبی است و ساختار دستوری گوناگونی دارند و از لحاظ دانش ادبی و علوم بلاغی هم یکسان نیستند هم‌چنین از لحاظ حوزه‌ی

جغرافیایی متفاوت هستند؛ یعنی، بعضی از آن‌ها فقط در گویش اسفاد به کار می‌روند، مانند «کُر بخشی دود کَنه پس (kor) baxši dud kona bāsa» و بعضی در خراسان جنوبی متداول است، مانند «عَدَه قبول نمکنه (odda qabul) namokona» و بعضی در بسیاری از نقاط کشور به کار می‌روند، مانند «دماغ سوخته (domāq sukta)». تعبیرات کنایی قسمتی از فرهنگ هر منطقه است ولی هیچ‌گاه کاملاً به صورت اختصاصی متعلق به منطقه خود نیستند؛ زیرا بسیاری از آن‌ها به صورت ملی در عرصه کل اجتماع دارای یک بار معنایی و مفهوم هستند هر چند تعبیرات کنایی بومی و اختصاصی در همه‌ی مناطق و گویش‌ها وجود دارد که همت اهل فرهنگ را می‌طلبد تا پا در میان گذارند و به ضبط و تحلیل و بررسی آن‌ها بپردازند.

در پایان از تمام نهادها و فرهیختگانی که در تألیف و تدوین این اثر یاری‌گر ما بودند تشکر و قدردانی می‌کنیم؛ مخصوصاً اداره کل محترم فرهنگ و ارشاد اسلامی خراسان جنوبی که مشوق ما در چاپ این اثر بودند، مدیر محترم انتشارات چهار درخت جناب آقای مهدی مرتضوی که به همت ایشان این کتاب به زیور طبع آراسته گردید، همکار فاضل و صاحب‌دل جناب آقای دکتر کیانی ریاست محترم کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه بیرجند که به تذکرات سودمند نقش مهمی در تدوین و تنقیح نهایی کتاب داشتند و گویش‌وران ارجمند منطقه اسفاد که در تحقیق میدانی از همکاری صمیمانه‌ی آن‌ها بهره‌مند شدیم. توفیق بیش از پیش همه‌ی این بزرگواران را از درگاه ایزد منان خواهانیم.

و من الله التوفیق

نگارندگان